

Dobra dela arhitekture: Primer DTS UKC

Abstract

Good Work(s) of Architecture: The Case of DTS UKC

The article examines the relation between architecture and its users. Contrary to the predominant position, which states that architecture should focus on people instead of focusing on architectural invention, the article argues that the dilemma itself is irrelevant. It is precisely when architecture is well constructed, when it is the result of successful architectural invention, that it is also good for people. Here, the author stresses that architecture should not focus on benefiting people as they already are – architects should instead take into account that people, in all of their human complexity, are co-created by architecture. The article therefore argues that architecture has a creative or transformative capacity: it not only creates its objects/products, but also co-creates its (architectural) users. This property of architecture stems from its inner structure, which is also the inner structure of the objects that architecture creates. The article develops this argument through an examination of the University Medical Centre Ljubljana designed by architect Stanko Kristl.

Keywords: architectural user, architectural object, architectural invention, transformative capacity, Stanko Kristl

Petra Čeferin, ddr., is an Associate Professor at the Faculty of Architecture, University of Ljubljana. She teaches architectural theory, history, and critique. Her publications include "Niti uporabni niti estetski objekt: Strukturna logika arhitekture [An Object, neither Utilitarian nor Aesthetic: The Structural Logic of Architecture]" (Ljubljana, 2016), "Transforming Reality with Architecture: Finnish Case" (Rome, 2008), and "Constructing a Legend: The International Exhibitions of Finnish Architecture 1957–1967" (Helsinki, 2003). She is the co-founder and editor of the book series "Theoretical Practice of Architecture", and a winner of The Annual Bruno Zevi Award.

Povzetek

V članku je obravnavano vprašanje odnosa med arhitekturo in njenim uporabnikom. V nasprotju s prevladujočim stališčem, da se mora arhitektura osrediniti na upoštevanje uporabnikov, ne pa se posvečati arhitekturni invenciji, članek zagovarja stališče, da je za arhitekturo ta dilema nerelevantna. Ravno ko je arhitektura dobro skonstruirana, ko je rezultat uspešne arhitekturne invencije, je namreč dobra tudi za ljudi. Pri tem je bistveno, da arhitektura ni dobra za ljudi, kakršni so, temveč za ljudi, ki jih šele soustvari v njihovi mnogoplastni človeškosti. Stališče članka torej je, da ima arhitektura kreativno oziroma transformativno zmožnost: ne ustvarja le svojih objektov/proizvodov, temveč soustvarja tudi svoje, arhitekturne uporabnike. Ta zmožnost arhitekture izhaja iz njene notranje strukture, ki je tudi notranja struktura proizvedenih objektov. Članek to razvija na primeru stavbe DTS UKC arhitekta Stanka Kristla.

Ključne besede: arhitekturni uporabnik, arhitekturni objekt, arhitekturna invencija, transformativna zmožnost, Stanko Kristl

Petra Čeferin, ddr., je izredna profesorica na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani, kjer predava arhitekturno teorijo, zgodovino in kritiko. Je avtorica številnih knjig in člankov, med drugim »Niti uporabni niti estetski objekt: Strukturna logika arhitekture« (Ljubljana, 2016), »Transforming Reality with Architecture: Finnish Case« (Rim, 2008) in »Constructing a Legend: The International Exhibitions of Finnish Architecture 1957–1967« (Helsinki, 2003). Je soustanoviteljica in urednica knjižne zbirke »Teoretska praksa arhitekture« ter prejemnica nagrade »The Annual Bruno Zevi Award«.

Uvod

V zadnjih nekaj letih se spet glasneje slišijo kritike arhitekture in arhitektov, češ da arhitekti v svoji praksi zvajajo arhitekturo na oblikovanje skrbno konstruiranih objektov, ukvarjajo se s t. i. arhitekturnostjo arhitekture, namesto da bi se posvetili temu, kar je pomembno, to pa so uporabniki arhitekture. Arhitekti se osredinjajo na arhitekturno invencijo, skušajo biti kreativni, pri tem pa spregledujejo preprosto dejstvo, da so uporabniki arhitekture (in ne sami arhitekti) tisti, za katere konstruirajo svoje objekte. Arhitektura je vendar namenjena ljudem.

Zagovorniki tega stališča se pri tem radi sklicujejo na slavno besedilo arhitekta Giancarla de Carla iz leta 1969 z naslovom *Architecture's Public*,¹ ki velja za eno utemeljitvenih besedil arhitekturne participacije, torej stališča, da je uporabnike arhitekture treba vključiti v samo projektiranje in graditev arhitekture. Besedilo opozarja, da arhitektura nastaja zgolj v ozkem krogu sodelovanja med naročniki, podjetniki, lastniki zemljišč, kritiki, poznavalci in arhitekti, pri čemer pa pozablja na tiste, ki arhitekturo uporabljajo in z njo živijo. Zapira se v svoje lastno področje delovanja, tako pa, ločena od svojega družbenega konteksta, izgublja svojo kredibilnost (De Carlo, 2007: 7). Besedilo je pravzaprav poziv k prenovi arhitekture – prenovi tako, da bo arhitektura upoštevala tiste, ki jim je namenjena, da bo upoštevala svoje uporabnike. A to je le prvi del De Carlove argumentacije. K temu dodaja še drugi del, in to je tisto, kar zgoraj navedeni kritiki sodobne arhitekture in arhitektov pozabljajo omeniti: da morajo arhitekti v projektiranje in gradnjo vključiti uporabnike arhitekture, ne pomeni, da se odpovedujejo prakticiranju arhitekture na način invencije. To, kar De Carla v končni posledici zanima, je sodelovanje arhitekture pri sprožanju družbene spremembe, spremembe dane kapitalistične družbene strukture v egalitarnejšo družbeno strukturo. Arhitektura ima za De Carla namreč zmožnost, da proizvede moment novega, ki v družbeni situaciji, v kateri arhitektura nastaja, deluje kot nekakšen »materialni vzrok«, ki lahko sproži njeno transformacijo. Ta moment novega pa je prav rezultat arhitekturne invencije, je nekaj, kar se lahko proizvede in razvije le s sredstvi, metodami in na način same arhitekture. Takole pravi sam: »Nič novega se ne more zgoditi v arhitekturi, kar ni bilo najprej izumljeno in razvito v arhitekturi in po kriterijih same arhitekture.« (De Carlo, 2007: 14) Skratka, De Carlo nas ne postavlja pred izbiro: *ali* osredinjenost na arhitekturno invencijo *ali* osredinjenost na uporabnike arhitekture, temveč vztraja pri tem, da je bistveno *eno in drugo*.

¹ Besedilo je bilo prvič objavljeno v reviji *Parametro* kot zapis predavanja, ki ga je Giancarlo de Carlo imel na konferenci v Liegu leta 1969. V predelani in dopolnjeni obliki je bilo besedilo ponovno objavljeno v knjigi *Architecture and Participation*, kot uvodno besedilo. Glej Jones, Petrescu in Till, 2007: 3–22.

Arhitekturne razsežnosti

Strinjam se z De Carlom, da je pomembno oboje, tako upoštevanje uporabnika kot vztrajanje pri praksi arhitekture kot invencije oziroma kreacije. K temu pa dodajam dvoje. Prvič, ta medsebojna povezanost se kaže v tem, da je arhitektura dobra za ljudi ravno takrat, ko je dobro skonstruirana, ko je torej rezultat uspešne arhitekturne kreacije. In drugič: arhitektura je dobra za ljudi, a ne za ljudi, kakršni so, temveč za ljudi, ki jih arhitektura šele ustvari oziroma soustvari v njihovi mnogoplastni človeškosti. Ravno v tem je njena kreativna ali transformativna zmožnost. Ta izhaja iz notranje strukture arhitekture, ki je tudi notranja struktura proizvedenih objektov. Naj to čisto na kratko pojasnim.

Najprej, arhitektura vedno vsebuje dve razsežnosti, uporabnostno in arhitekturno razsežnost, pri čemer je uporabnostna razsežnost tista, ki neposredno zadeva uporabnika arhitekture. Bistveno pa je pri tem naslednje: če arhitektka ali arhitekt prakticira arhitekturo kot kreativno miselno prakso, če torej deluje na način arhitekturne invencije, misli in realizira ti dve razsežnosti skupaj oziroma hkrati. In če je v tem procesu arhitektka uspešna, če ji torej uspe dobro skonstruirati arhitekturni objekt, potem postaneta v objektu obe razsežnosti nerazločljivo povezani. To pomeni, da bi, če bi eno od razsežnosti skušali razločiti od druge, razpadel sam arhitekturni objekt – izgubili bi arhitekturo kot tako. Uporabnost v arhitekturi je torej vselej od znotraj razširjena uporabnost – razširjena je z momentom arhitekturnosti, in kot lahko tudi rečemo, arhitekturnost v arhitekturi je vselej od znotraj razširjena z momentom uporabnosti. Arhitekturna uporabnost je torej nekaj ustvarjenega, je proizvod uspešne arhitekturne kreacije.

Iz doslej povedanega pa sledi še nekaj: na novo ustvarjena uporabnost, tista, ki jo ustvari arhitektura, predvideva in zahteva tudi svojega specifičnega, se pravi prav tako na novo ustvarjenega uporabnika. Recimo mu *arhitekturni* uporabnik.

To po mojem mnenju lepo tematizira nizozemski arhitekt Herman Hertzberger, ko pravi, da je namen arhitekture to, da omogoči uporabnikom, da postanejo prebivalci (Hertzberger, 1991: 170). Pravi torej, da ima arhitektura neko transformativno zmožnost: uporabnike spremeni v prebivalce. Podobno stališče zagovarja tudi De Carlo, le da se morajo po njegovem mnenju uporabniki arhitekture vključiti v samo projektiranje in gradnjo arhitekture, da bi si jo tako lahko zares prisvojili, v njej zares prebivali in tako postali prebivalci. Natančneje, De Carlo pravi, da uporabniki z aktivno vključitvijo v konstruiranje arhitekture postanejo njeni soustvarjalci, na neki način postanejo arhitekti (De Carlo, 2007: 13).

Sama bi rekla, da je transformativna zmožnost arhitekture v tem, da svoje uporabnike tako rekoč *na novo ustvari*. Vendar za to ni nujno, da ti sodelujejo pri projektiranju in gradnji stavb. Arhitekturni uporabniki lahko postanejo *vsí*: obiskovalci, gledalci, mimoidoči, ne zgolj neposredni uporabniki/graditelji. Arhitekturni objekt namreč človeka nagovarja v njegovi zmožnosti samostojnega mišljenja, ki je generična človeška zmožnost, zmožnost, ki jo ima vsakdo. Vsakdo lahko vidi in prepozna arhitekturo in prav s tem vanjo tudi vstopi v pomenu, da postane arhitek-

turni uporabnik. Za to morata biti izpolnjena samo dva dodatna pogoja. Prvi je, da je treba o arhitekturi nekaj vedeti, treba je razumeti njeno specifično logiko. A gre za vednost in razumevanje, ki ju načeloma lahko pridobi vsakdo. Drugi in bistveni pogoj pa je, da nas arhitektura zanima, da jo želimo videti, da želimo torej v zgrajenem objektu videti tudi njegovo arhitekturnost. Prej sem rekla, da nas arhitekturni objekt nagovarja – drugi dodatni pogoj je torej, da smo ta nagovor pripravljeni sprejeti in nanj odgovoriti. To je pomen formulacije, da arhitekturo želimo videti.²

Moje stališče je torej, da je treba, če nam pri načrtovanju in gradnji našega življenjskega okolja res gre *za ljudi*, vztrajati ravno pri uveljavljanju arhitekture kot kreativne miselne dejavnosti. Če mislimo resno, ko pravimo, da so uporabniki tisti odločilni dejavnik, ki ga je treba v konstruiranju grajenega okolja upoštevati, potem je treba vse napore vložiti prav v skrbno konstruiranje arhitekturnih objektov, v ustvarjanje tega, čemur v profesionalnem žargonu pravimo *dobra arhitekturna dela*. To je pravzaprav vsebovano že v sami formulaciji »dobro delo«: za dobro arhitekturno delo velja objekt, ki je dobro skonstruiran. In, kar je ključno in kot sem trdila višje, ravno *kolikor je dobro skonstruiran, je tudi dober za ljudi*.

Svoje stališče bom v nadaljevanju podrobneje razvila na primeru stavbe, ki je po mojem mnenju primer uspešnega arhitekturnega objekta. To je stavba DTS (diagnostične, terapevtske in servisne službe) Univerzitetnega kliničnega centra v Ljubljani (UKC), ki jo je projektirala skupina arhitektov pod vodstvom arhitekta Stanka Kristla. Kristl je eden tistih arhitektov, ki vztrajajo, da je naloga arhitekta v tem, da skuša vsako nalogo, ki se je loti, razviti na način arhitekturne invencije. Hkrati Kristl vztraja pri tem, da arhitekt pri projektiranju ne sme pozabiti, da projektira za kompleksno psihofizično bitje, ki je človek.³ DTS UKC je primer stavbe, ki kaže, da obe zahtevi Kristl ne le razume, ampak tudi v sami praksi projektiranja obravnava kot neločljivo povezani. Objekt DTS je namreč lep primer tega, kot bom pokazala v nadaljevanju, da lahko prav stavba, ki je dobro skonstruirana, ki je rezultat arhitekturne invencije, na svoje uporabnike učinkuje transformativno. Začela bom z nekoliko podrobnejšo razlago notranje strukture arhitekturnega objekta, ki sem ga za zdaj opisala kot nerazločljivost dvojega, uporabnosti in arhitekturnosti. Ta nerazločljivost nas pelje k naslednji opredelitvi: po svoji notranji strukturi je arhitekturni objekt *eno dvojega*. In posebno, transformativno učinkovanje arhitekturnega objekta je, če še enkrat poudarim, posledica natanko tega, da je zgrajen kot *eno dvojega* oziroma kot *dvoje v enem*.

² Pojem želje videti prevzemam od Rada Rihe. Glej Riha, 2012: 368–369. Pojem Riha razvije tudi na primeru prakse arhitekture, kot željo videti arhitekturo; glej Riha, 2010: 94–95.

³ Vprašanju pomena upoštevanja človeka kot kompleksnega psihofizičnega bitja pri projektiranju arhitekture se je Stanko Kristl med drugim posvetil v svoji doktorski disertaciji. Glej Kristl, 1981.

Objekt posebne vrste: dvoje v enem

Naj začnem s preprosto trditvijo, da vsak grajeni objekt – kot primer takšnega objekta lahko vzamemo stavbo⁴ – ni tudi že arhitektura, podobno kot vsako besedilo ni tudi že literarno delo. S tem sicer nisem kaj dosti povedala. Splošno sprejeto stališče namreč je, da obstaja neka razlika med zgolj stavbo in stavbo, ki je arhitekturni objekt, ali, kot lahko tudi rečemo, med arhitekturno skonstruirano stavbo in tisto, ki to ni.⁵ K temu pa dodajam še nekaj, kar pa ni splošno sprejeto, da je pri tem namreč ključno, kako razumemo samo razliko. Glede tega obstajata dve prevladujoči stališči. Za obe je značilno, da pripisujeta arhitekturnemu objektu dve razsežnosti, lahko bi tudi rekli, da sta v arhitekturnem objektu združena dva tipa objekta.

V skladu s prvim razumevanjem je stavba, ki je arhitekturni objekt, neka grajena struktura, v katero lahko – tako kot tudi v stavbo, ki ni arhitekturni objekt – vstopimo in jo uporabljamo. Namenjena je opravljanju različnih dejavnosti, recimo bivanju. Arhitekturni objekt je torej predvsem še vedno odgovor na različne utilitarno-tehnične zahteve, kot so funkcionalnost, trdnost in nosilnost konstrukcije, odpornost proti vremenskim razmeram, varčnost zasnove, finančna rentabilnost itd., vendar pa mora imeti *poleg* tega še estetsko razsežnost, preprosto rečeno, biti mora še lep. Stavba-arhitekturni objekt je torej uporabni objekt, ki ga odlikuje še neki dodatek ali presežek – presežek *estetskega* oziroma *umetniškega*. Estetski ali umetniški dodatek je tisto, po čemer se stavba-arhitekturni objekt, razlikuje od stavbe kot »čistega uporabnega objekta«.

Drugo uveljavljeno razumevanje arhitekturnega objekta je, da ta po svojem bistvu nima nič opraviti z uporabnostjo. Njegova primarna funkcija je, da nagovarja našo čutno percepcijo, izraža neko idejo arhitekture in nagovarja naše intelektualne zmožnosti. V skladu s tem razumevanjem je arhitekturni objekt estetski objekt, ki se ne razlikuje bistveno od umetniškega objekta, kakršen je denimo skulptura. Njegova posebnost je zgolj raven njegove vsakdanje uporabnosti, denimo, da je mogoče v njem bivati. V skladu s tem stališčem je torej uporabna vrednost tisti dodatek, po katerem se arhitekturni objekt razlikuje od »čistih estetskih objektov«, ki jih proizvajajo »čiste umetnosti«.

Tema razumevanjema postavljam nasproti drugačno razumevanje. Res je, da je arhitekturni objekt dvoje hkrati in da je ta hkratnost tista, ki ga loči od navadnega objekta. A kako naj to dvojnost pravzaprav razumemo? Prvič, te hkratnosti dvojega

⁴ Objekti, ki jih projektirajo arhitekture in arhitekti, so lahko stavbe, lahko pa so seveda tudi trgi, mostovi, spominska znamenja in različne druge grajene strukture.

⁵ To seveda ne pomeni, da obstajata le dve možnosti: ali imamo stavbo, ki je arhitekturni objekt ali pa imamo stavbo, ki to ni. Obstajajo arhitekturni objekti – kot bi temu lahko rekli – z različno stopnjo arhitekturnosti, od šibkejših do močnejših in vse do prelomnih arhitekturnih del. Obstaja pa neka spodnja meja, pod katero arhitekture ni več – je zgolj stavba, zgolj neka grajena struktura, ki je za mišljenje in prakticiranje arhitekture nepomembna. Več o problematiki arhitekturnega objekta bo bralec našel v Čeferin, 2016: 167–190.

ne moremo razumeti kot »malo enega in malo drugega«. Arhitekturni objekt ni niti uporabni objekt z estetskim dodatkom niti ni estetski objekt z dodatkom uporabnosti. Toda prav tako tudi ni njuno zlitje v eno. Pač pa je arhitekturni objekt takšno dvoje, v katerem sta obe njegovi komponenti, estetski objekt in uporabni objekt, kot sem že zapisala, *nerazločljivo povezani*. Kaj pomeni ta nerazločljiva povezanost? Pomeni, in to je bistveno, da vsak od teh dveh objektov nastopi kot *on sam* šele v povezavi z drugim. Drugače rečeno, šele ko sta obe komponenti ustrezno povezani med seboj, lahko govorimo o *arhitekturni uporabnosti* in o *arhitekturni estetiki* objekta.

Arhitekturni objekt je objekt, ki je zgrajen iz dveh različnih tipov objektov – zgrajen je torej, če smo natančni, na neki razliki. Vendar ne gre za to, da bi imeli opraviti z dvema različnima, med seboj tako ali drugače povezanima objektoma. Razlika ni vidna na zunaj, denimo v obliki dekorativnega ovoja, ki bi se dodajal uporabnemu objektu, ali pa, nasprotno, uporabne funkcije, ki bi bila dodana nekemu primarno estetskemu objektu. Ta razlika ne nastopa v obliki nečesa zunanjega, kar bi se tako rekoč od zunaj dodajalo samemu objektu. Razlika, ki je za arhitekturni objekt določajoča in odločilna, je *notranja* samemu objektu. Pred seboj imamo en sam objekt, a ga hkrati vidimo kot dvoje. Vidimo ga kot dvoje v enem, kot že omenjeno eno dvoje.

Zgornja interpretacija sugerira, da vsebuje arhitekturni objekt dejansko tri komponente: arhitekturno uporabnost, arhitekturno estetiko in pa to, kar ni niti uporabna niti estetska komponenta, temveč je zgolj njuna razlika. Toda razlika kot tisto tretje ni neki dodatni, tretji objekt. Razlika ne obstaja kot nekaj objektivno obstoječega ali neposredno vidnega, temveč je tisto, kar uporabnostno in estetsko komponento objekta šele poveže v en sam, arhitekturni objekt. Kot takšna je razlika za arhitekturni objekt ravno odločilna: je *razlika* dveh komponent, ki hkrati deluje kot njuna *vez*. Če bi poskušali eno od komponent obravnavati neodvisno od druge, ne bi namreč samo izolirali ene ali druge komponente arhitekturnega objekta, ampak bi uničili objekt kot tak in s tem obe njegovi komponenti.

Arhitekturni objekt je torej objekt posebne vrste, je *objekt z notranjo razliko*. Njegovi komponenti sta na eni strani jasno *razločljivi* – se pravi, vidimo in zaznavamo ga kot hkratnost uporabnosti in estetskosti – na drugi strani pa uspešno konstruiranega objekta ravno ne moremo, pa čeprav le v miselnem eksperimentu, (raz)ločiti – se pravi razstaviti na njegovi dve komponenti. In prav zaradi te nerazločljivosti arhitekturni objekt tudi učinkuje na poseben način.

K tej razlagi je treba dodati še nekaj. Arhitekti nikoli ne načrtujejo le samega objekta, recimo stavbe, ampak razmišljajo o objektu vedno skupaj z lokacijo, za katero je načrtovan. In če jim uspe objekt dobro umestiti v njegov kontekst, ga dobro povezati z njegovo lokacijo, potem kot rezultat te povezave ne nastane le vsota dvoje, objekt na lokaciji, temveč je posredno navzoča še *vez* med objektom in lokacijo. Kaj pomeni, da je vez navzoča posredno? Pomeni, da objekt in njegov kontekst vidimo na nov način, da ju vidimo kot *kraj* – kot *kraj, kjer je objekt*.

In tako kot pri vezi, ki konstituira arhitekturni objekt, velja, da sama vez ni nič neposredno vidnega, tudi pri vezi objekta in njegove lokacije velja, da *sam kraj* ni nič neposredno vidnega. Ni nekakšen dodaten element, ki bi se pojavil na lokaciji. In vendar, učinkuje. Učinkuje tako, da se tako stavba kot njena lokacija pojavita kot objekta posebne vrste, kot *objekta z notranjo razliko*. Oba sta proizvod arhitekturnega ustvarjanja. Ni torej le stavba tista, ki je ustvarjena na novo, temveč je na novo ustvarjena tudi njena lokacija, njen kontekst. Ta je kot sklop različnih elementov, značilnosti in pogojev seveda obstajal, še preden je vanj bila umeščena stavba, a kot rezultat njune uspešne povezave se kontekst pojavi na nov način, kot *lokalizirani kontekst*. Tako stavbo kot njeno lokacijo lahko torej opišemo kot eno, ki je hkrati dvoje. In zaradi te posebne notranje zgradbe na poseben način učinkuje ne le stavba, ampak tudi lokacija, na kateri ta stavba stoji.

To si bomo zdaj pogledali na napovedanem primeru stavbe DTS UKC v Ljubljani. Pogledali si bomo, kaj v primeru arhitekturnega objekta konkretnije pomeni nerazločljivo dvoje in kakšne učinke ima.

Nerazločljivo dvoje: DTS UKC

Stavba DTS je nastala na podlagi prvonagrajenega natečajnega projekta za stavbo UKC, ki je bil razpisan leta 1968,⁶ zgrajena je bila dobrih deset let pozneje. Kot se pri realizaciji arhitekture ponavadi dogaja, sta bila tudi v tem primeru projektiranje in gradnja dolgotrajna, bilo je veliko zastojev in tudi korenitih sprememb in predelave posameznih faz projekta. In kot tudi ponavadi velja v arhitekturi, še zlasti če gre za stavbe tolikšnega obsega in s tako kompleksnim programom, kot je UKC, se je stavba spreminjala tudi po uradnem zaključku gradnje.⁷ Ta proces še vedno poteka. Trenutno se gradi stavba nove urgence, imenovana DTS sever, ki ni le prizidek k stari urgenci objekta DTS, temveč korenito posega v njegovo konstrukcijsko, prostorsko in oblikovno zasnovo. Arhitekt Kristl si ves ta čas, zdaj že več kot pol stoletja, aktivno prizadeva, da bi stavba DTS živela kot arhitekturni objekt – sama bi rekla, da si prizadeva za to, da bi se skozi njene številne predelave in spremembe ohranjala njena dvojna struktura, kot dvoje v enem. Le tako lahko namreč dobro deluje, poudarja Kristl, le tako je lahko dober uporabni objekt, bolnišnica. Poglejmo, kaj konkretnije to pomeni.

Stavba DTS je tehnološko, tehnično in programsko izjemno zahteven objekt. Obsega več kot 40.000 m² uporabne površine in vključuje različne programe, ki

⁶ Obravnavo stavbe DTS, ki sledi v tem segmentu besedila, sem najprej pripravila za posvet na SAZU (Posvet o slovenskem kulturnem prostoru, 2017) in bo objavljeno v prihajajočem akademij-skem zborniku.

⁷ Za opis poteka načrtovanja in gradnje stavbe DTS ter sprememb med gradnjo in po njej glej Matanović, 1964: 327–355; Kristl, 1990: 340–344; in dr.

morajo biti med seboj učinkovito povezani. Zadostiti mora kompleksnim tehničnim, higienskim, sanitarnim in inštalacijskim zahtevam. Ključno za ta tip stavbe – za bolnišnico, ki je zasnovana tudi kot osrednji medicinsko-raziskovalni center v Sloveniji – je, da dobro deluje, da je dober uporabni objekt. A kaj pomeni dobro delovanje v primeru bolnišnice? Katerim zahtevam mora bolnišnica zadostiti, katere naloge mora opravljati, da lahko rečemo, da dobro deluje?

S. Kristl s sodelavci, pogled v operacijski blok z operacijskimi dvoranami, 2018. Foto: Rok Hočevar.

Kristlov odgovor na to vprašanje, ki ga je razvijal v stavbi DTS in razlagah ter opisih te stavbe, temelji na njegovem razumevanju tega, kaj je bolnišnica. V eni svojih razlag pravi takole: »Bolnišnica je prostor z lastnostjo vsakdanjosti, obenem pa tisto nenavadno mesto, kjer ljudje obračunavajo z najglobljimi osebnimi stiskami in se, tudi če k temu sicer niso nagnjeni, soočajo z najosnovnejšimi vprašanji lastne eksistence.« (Kristl v Glažar, Gregorič in Vardjan, 2017) Dobro delujoča bolnišnica je tista, ki produktivno odgovarja na to občutljivo oziroma krizno stanje človeka. Kristl je to funkcijo bolnišnice povzel s formulacijo, da mora delovati kot terapevtski sodejavnik (glej Kristl, 1990: 343; Čeferin in Kristl, 2017: 20–22; in dr.). Kot je to podrobneje pojasnil, mora biti stavba bolnišnice zasnovana in oblikovana tako, da dobro vpliva na psihofizično stanje človeka.

To je tisto, kar je po mojem mnenju pri stavbi DTS zares uspelo, pri čemer je bistveno, da so ti učinki uspešno doseženi prav kot posledica dejstva, da je stavba zasnovana kot *arhitekturni uporabni objekt*, torej kot dvoje v enem. To se odraža na različnih ravneh, od zasnove stavbe in njene umestitve v tkivo mesta, vse do artikulacije detajlov in na prvi pogled tako obrobni zadev, kot je izbira barv.

Poglejmo si najprej čakalnice, ki se v bolnišnicah ponavadi obravnavajo kot utilitarni tip prostora. Arhitekt Kristl s sodelavci je o njih razmišljal drugače – kot o arhitekturnih prostorih. V izhodišču njihove zasnove je postavil zahtevo, da morajo biti primerne za ljudi, ki so v občutljivem psihofizičnem stanju. Zato so čakalnice zasnovane tako, da niso prostorsko zamejene: skozi steklene stene se odpira pogled na široke hodnike, ki povezujejo različne oddelke kompleksa. Prostor je členjen s koriti zelenja, da je tako kljub odprtosti dosežen občutek intimnosti. V teh prostorih ni ničesar, za kar bi lahko rekli, da je zgolj estetski dodatek, ki bi ga lahko odvezli – če bi ga, bi posegli v samo funkcionalnost, *arhitekturno* uporabnost prostora. Posegli bi v dobro delovanje čakalnice. Kristl to delovanje opiše takole: »Bolniki, ki čakajo na pregled, lahko spremljajo zdravnike in medicinske sestre, ki hodijo mimo, v prijetnem okolju se lahko pogovarjajo med seboj in tako malo pozabijo na svoje težave.« (Čeferin in Kristl, 2017) Sama bi to povzela takole: arhitektura uokvirja poglede in usmerja pozornost na različna dogajanja v prostoru ter tako odpira možnost, da se tisti, ki čakajo, nekoliko iztrgajo iz svoje situacije, da njihov čas čakanja teče drugače.

Po enaki logiki so v stavbi DTS obravnavani tudi tisti vidiki, ki jih ponavadi razumemo kot estetske vidike stavbe, kot je denimo izbor barv. Kristl je temu vprašanju namenil prav posebno pozornost. Barve ni obravnaval kot dekorativni dodatek, prej bi lahko rekli, da ga je zanimala *arhitekturna* uporabnost barve. V enem svojih člankov je to pojasnil takole:

S srednjeveško lorensko kombinacijo srebrno modre s prehodom v zeleno v območju glavnega dostopa v bolnišnico želimo zbuditi pri bolniku, obiskovalcu in osebju občutek dostojanstvene angažiranosti in, če hočete, pomembnosti ob tem poslanstvu. Belo-rumeno-oranžno-rdeči barvni spekter smo izbrali za diagnostično terapevtske elemente. Tu je pacient potreben konkretne psihične opore in pri tem naj v čim večji meri sodeluje tudi optimistično prostorsko okolje. Belo-modro-oranžno-rjavo barvno kombinacijo smo namenili delovnim servisnim etažam, kot so sterilizacija, lekarna, pralnica itd., kar zbuja občutek svežine in čistoče. (Kristl, 1975: 217)

To, kar ga je pri barvni obdelavi prostora zanimalo, je bilo pravzaprav *učinkovanje* oziroma *funkcionalnost* barve. To pa je *arhitekturni* problem, torej problem, ki v sebi neločljivo povezuje dve razsežnosti, uporabnost in estetiko. Tako kot lahko rečemo, da je arhitekta zanimala uporabnost barve, lahko torej tudi rečemo, da ga je barva zanimala prav s stališča estetike, seveda tudi estetike v razširjenem pomenu *arhitekturne* estetike. Konkretnije, zanimalo ga je, kako s pomočjo barve strukturirati izkušnjo prostora, da bo ta učinkoval na pravi način, da bo, če se oprem na lepe Kristlove formulacije, zbudil občutek dostojanstvene angažiranosti osebja in prebudil optimistično razpoloženje tistih, ki se tu zdravijo.

S. Kristl s sodelavci, detajli in artikulacija barv v stavbi DTS, 1975. Foto: Jeff Bickert.

S. Kristl s sodelavci, vhodna avla UKC, 2018. Foto: Rok Hočevar.

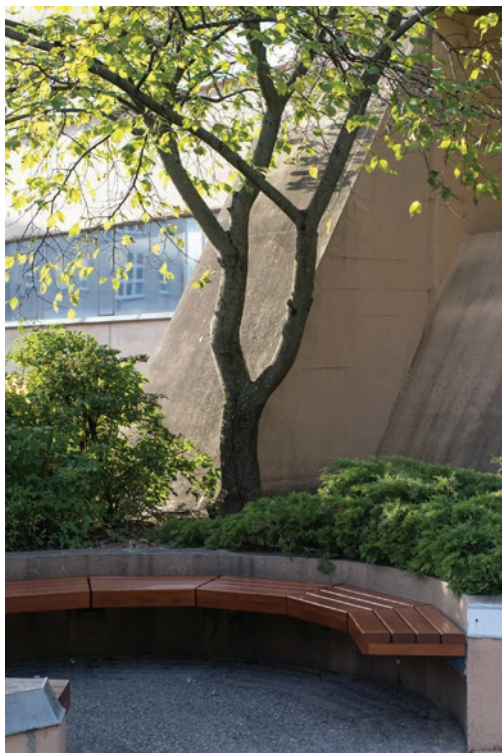

S. Kristl s sodelavci, vstopna ploščad v UKC, 2018. Foto: Rok Hočevar.

Na posebej mojstrski način je tovrstno razmišljanje – razmišljanje na način dvojega hkrati – razvito v glavni avli UKC. Avla je osrednji komunikacijski prostor kompleksa, kjer se mešajo različne poti – bolnikov, obiskovalcev, medicinskega osebja – in ki deluje kot nekakšen filter za zaposlene in obiskovalce pred vstopom v prostore hospitala. Vendar avla ni zasnovana preprosto kot funkcionalno vozlišče kompleksa. Zasnovana je kot odprt, kontinuiran prostor. Vanj se spuščajo široka stopnišča in ga povezujejo z drugimi nadstropji, odpira se navzven, nadaljuje v trg pred stavbo in tako povezuje s tkivom mesta. Z občutljivim oblikovanjem stropnih elementov, razporeditvijo opreme, artikuliranjem detajlov, izborom barv je še poudarjen posebni značaj tega prostora. Pri tem je bistveno, da je to prostor, ki je namenjen za vse, za bolnike, medicinsko osebje, obiskovalce. Kristl pravi, da ga je zasnoval kot trg, osrednji trg mesta v malem, ki je UKC (Čeferin in Kristl, 2017).

V tej formulaciji je po mojem mnenju povzet ključni dosežek arhitekture tega prostora. S tem, ko je prostor zasnoval tako, je Kristl namreč posegel v samo razumevanje tipa stavbe, ki je bolnišnica. Posegel je v uhojeno razumevanje bolnišnice kot utilitarnega prostora in hkrati kot nekakšnega kriznega prostora družbe, v katerega je treba umakniti tiste, ki so bolni, da se jih lahko ozdravi, tako rekoč »normalizira«. Vhodna avla je napoved bolnišnice kot drugačnega prostora, kot prostora, ki je sestavni del javnega življenja in ki ima značaj družbeno pomembnega prostora. Pri tem je bistveno naslednje: takšen prostor za njegove uporabnike odpira možnost, da so v njem na drugačen način. Natančneje, odpira možnost, da postanejo *arhitekturni uporabniki*: da torej niso zgolj tisti, ki prostor uporabljajo, ampak v njem preprosto *so*, preživljajo čas, podobno kot se preživlja čas na mestnem trgu. To je še zlasti pomembno za bolnike oziroma za tiste, ki se tu zdravijo. Prostor odpira možnost, da so v njem na enak način kot drugi, da ne zdrsnejo v vlogo pasivnih objektov znanstvene obravnave, na kar jih skuša dostikrat omejiti medicinski sistem, ampak se opirajo na lastne zmožnosti. To je po mojem mnenju največ, kar je pri bolnišnici mogoče doseči z arhitekturo: odpiranje možnosti, da se bolniki oprejo na lastne zmožnosti in da tako po svojih močeh sodelujejo pri zdravljenju. Ko bolnišnica tako deluje, se kar najbolj približa ideji terapevtskega sodejavnika: ne omogoča le, da se počutimo drugače, ampak odpira možnost za to, da *smo* drugače, na samostojen, v sebi oprt način.

V obliki takšnih učinkov se manifestira tista notranja razlika, ki je za arhitekturni objekt, v našem konkretnem primeru je to objekt DTS, konstitutivna. Kot rečeno, same notranje razlike ne vidimo, pa vendar jo vidimo. Ne vidimo je kot takšne, temveč jo vidimo takrat, ko vidimo arhitekturno stvaritev kot uspešen arhitekturni objekt. Natančneje, ko opazimo njegove učinke, kot denimo to, ko se umiri ritem toka časa, ko opazimo spreminjanje svetlobe dneva, ko lahko zavzamemo nekaj distance do težavne situacije, v kateri smo se znašli, tiste distance, ki je pogoj za to, da se skušamo tudi z lastnimi močmi iz nje izvleči. Notranjo razliko, ki določa arhitekturni objekt, dejansko vidimo takrat, ko smo mi sami v svetu drugače – ko smo v svetu na način arhitekturnih uporabnikov.

S. Kristl s sodelavci, prostorski segmenti in detajli ob vstopni ploščadi v UKC, 2018. Foto: Jeff Bickert.

Sklep: Rekonstruiranje arhitekture

Na začetku sem omenila, da se arhitekt Kristl bori za to, da bi se stavba DTS ohranila pri življenju, kar pomeni, da se bori za ohranitev njene dvojne strukture, torej tistega, kar jo dela za arhitekturni objekt. Prav to se namreč v nekaterih segmentih izgublja pri prenovi in razširitvi te stavbe z objektom nove urgence, imenovanim DTS sever. Stavba DTS je sicer spomeniško zaščiten in to je treba upoštevati pri posodobitvah te stavbe, kot tudi pri gradnji nove stavbe, ki se na staro navezuje. A problem je, da se stara stavba varuje in posodablja tako, da je obravnavana kot vsota dveh razločljivih razsežnosti, arhitekturnosti in uporabnosti. S takšno obravnavo pa ne izgubljam le posamezne razsežnosti objekta, temveč kar sam arhitekturni objekt. To poteka na dva načina.

Prvi način je, da se varovanje razume kot ohranjanje estetske komponente stavbe oziroma kot ohranjanje t. i. avtorsko-umetniške poteze, ki je realizirana v objektu – kot da je to potezo mogoče obravnavati ločeno, neodvisno od uporabnostno-tehnične razsežnosti arhitekturnega objekta. Primer takšnega posega v kompleks UKC je denimo izbor vidnega betona za fasadne elemente nove urgence. Ti naj bi sledili fasadnemu oblikovanju stare urgence oziroma stavbe DTS. In vendar, izbran je bil beton, ki je sicer pobarvan v enakem rožnatem tonu, kot je ton fasadnih elementov stare stavbe, ima pa drugačno sestavo.⁸ To je morda videti malenkost, a ta malenkostna razlika med eno in drugo vrsto materiala ima pomembne učinke: po svoji rožnati barvi je barvani beton nove stavbe sicer zelo podoben brečastemu betonu stare stavbe, a ne le da se stara drugače, ampak ima tudi drugačno teksturo in tako tudi (vizualno) učinkuje drugače. Lahko bi celo rekli, da se kot posledica izbire druge vrste betona – barvanega namesto brečastega – spremeni materialna navzočnost stavbne mase, pa čeprav minimalno. In prav zaradi svoje posebne materialne navzočnosti se stara stavba lepo vklaplja v svoj kontekst, hkrati pa v njem deluje kot »moteči element«, tako, da skupaj s svojo lokacijo soustvarja kraj – specifični kraj, kjer je Klinični center. Skratka, z izborom novega materiala za masivne fasadne elemente nova stavba ne nadaljuje arhitek-

⁸ Za fasadne elemente stavbe DTS je bil načrtovan brečasti beton, kar pa je bilo že v stari stavbi upoštevano in izvedeno le delno. Nekateri deli fasade stare stavbe so bili izvedeni iz navadnih betonskih elementov, ki so bili potem obdelani z ometom in barvo. Fasadni elementi nove stavbe DTS sever v celoti niso izvedeni iz brečastega betona. Na pomembno razliko med eno in drugo vrsto betona je Kristl opozarjal že med gradnjo UKC. Med drugim jo je opredelil takole: »Za fasadno oblikovanje je bil dosledno z izjemo steklenih pasov projektiran brečasti beton, čeprav zaradi enostranskega prikaza cene investitorju ni bil povsod izveden. Tako so postale dvomljive zlasti vertikalne polne stene ob notranjih atrijih, ki so izvedene, kar zadeva trajnost in vzdržljivost, v neprimerno slabši tehniki, to je v ometu in barvi, in bo vsekakor potrebno obnavljanje zaradi otežkočene dostopnosti dokaj dražje in nerodno. [...] Brečasti beton, čeprav tu ni izveden z brečastim cementom, je bil predlagan in sprejet kot element zunanje obdelave zaradi njegovih pozitivnih lastnosti: sam beton je gostejši, plastičen, z manjšo vodovpojnostjo, odpornejši proti mehkim vodam in koroziji. Po drugi strani pa s svojim toplim tonom daje bolj optimističen vtis kot njegov sivi brat, ki bi ga zaradi mrkosti v našem primeru morali barvno obdelati.« (Kristl, 1975: 216–217)

turnega značaja stare stavbe, temveč ga zgolj posnema. Ne varuje arhitekture, temveč zgolj njeno rožnato podobo.

Drugi način izgubljanja stavbe DTS kot arhitekturnega objekta je, da se pri njenem varovanju osredinja samo na njeno uporabnostno razsežnost in se ne upošteva, da uporabnost v arhitekturi nikoli ni zgolj uporabnostno-tehnični problem. Tako se v imenu večje tehnološke učinkovitosti in ekonomičnosti v stavbi DTS zapirajo pogledi iz notranjosti v zunanost, čakalnice se spreminjajo v pisarne in hodniki v čakalnice, ukinjajo se notranji svetlobni atriji, nepremišljeno se rušijo posamezni deli obstoječega objekta. Tako se ne le uničuje stavba, ki je zaščiteno avtorsko delo, ampak se uničuje zmožnost te stavbe, da dobro deluje, da je dobra za ljudi. Na to skuša opozoriti arhitekt Kristl, ko opozarja, da je to, kar se zdaj gradi, zgolj mašinerija, nič drugega kot mašinerija (Čeferin in Kristl, 2017).

Prav to je pravzaprav bistveni problem, s katerim se danes sooča arhitektura. Ne kaže se le pri t. i. ohranjanju starih stavb, kot sem pokazala na primeru stavbe DTS, temveč tudi pri gradnji novih. Veliko se gradi, a večinoma se gradijo uporabni objekti z (bolj ali manj) estetskimi ovoji, ali pa estetizirani objekti, ki s svojo spektakularno formo zakrivajo, da so zgolj uporabni objekti. Tako v prvem kot v drugem primeru je to, kar umanjka, prav arhitektura. Še drugače povedano: tisto, kar se izključuje tako pri prenovah kot pri novogradnjah, je prav moment tistega novega, ki je rezultat uspešne arhitekturne invencije. To ni novo, ki se ga slavi danes, ni novo kot nekaj vselej različnega, vselej drugačnega od tega, kar že je. Novo, ki ga arhitektura ustvari, ni opredeljeno z razliko med različnimi proizvodi. Ustreza tisti drugi, *notranji* razliki, razliki, ki sama na sebi ni nič neposredno vidnega, in vendar učinkuje. Učinkuje kot nekakšen »materialni vzrok«, ki lahko povzroči, da smo v svetu drugače, in da tako tudi sam svet vidimo drugače – ne več kot zaprti mehanizem, ki deluje neodvisno od nas samih, temveč kot teritorij za naše lastno delovanje. Sam svet se torej pojavi na drug način: kot odprti svet, takšen, ki ga je mogoče spremeniti.

Tu lahko vidimo to, kar De Carlo zgolj nakaže v svojem besedilu iz leta 1969, da obstaja namreč povezava med prakticiranjem arhitekture na način invencije in arhitekturnim odpiranjem možnosti za družbeno spremembo. Dvajset let pozneje je v nekem intervjuju to povezavo na podoben način pojasnil tudi sam. Povedal je, da je ideja, da lahko sama arhitektura sproži družbeno spremembo, sicer zastarela, vendar pa lahko vsaj utira pot zanjo, saj spodbuja naše kritično mišljenje (De Carlo v Van Toorn in Bouman, 2005). In kaj je takšno spodbujanje drugega kot spodbujanje naše zmožnosti, da vidimo, da svet ni nekaj za vedno danega, nespremenljivega in določenega, temveč je odprt za transformacije – od naše zmožnosti preciznega analitičnega in hkrati kritičnega mišljenja je potem odvisno, ali bomo in kako bomo znali možnost takšnih transformacij tudi praktično udejanjiti. Prav zato je po mojem prepričanju danes treba vztrajati pri prakticiranju in uveljavljanju arhitekture kot kreativne miselne prakse, tj. pri prakticiranju in uveljavljanju tako praktične kot teoretične oblike arhitekturne miselne prakse.

Literatura

- ČEFERIN, PETRA (2016): *Niti uporabni niti estetski objekt: Strukturna logika arhitekture*. Ljubljana: Založba ZRC.
- ČEFERIN, PETRA IN STANKO KRISTL (2017): Arhitekt Ljubljanskega UKC. *Delo, Sobotna Priloga*, 9. december, 20–22.
- DE CARLO, GIANCARLO (2007): Architecture's Public. V *Architecture and Participation*, P. Blundell Jones, D. Petrescu in J. Till (ur.), 3–22. Abingdon: Spon Press.
- GLAŽAR, TADEJ, TINA GREGORIČ IN MAJA VARDJAN (2017): *Stanko Kristl, arhitekt. Humanost in prostor*. Ljubljana: MAO.
- HERTZBERGER, HERMANN (1991): *Lessons for Students in Architecture*. Rotterdam: Uitgeverij 010 Publishers.
- KRISTL, STANKO (1975): Projektiranje in izvedba DTS objektov. *Gradbeni vestnik* (9-10): 210–227.
- KRISTL, STANKO (1981): *Primerjalna raziskava arhitekturne zasnove bolnišnične porodniške oskrbovalne enote in obravnava izdelanega modela*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- KRISTL, STANKO (1990): Golgota gradnje našega UKC. *Bilten UKC*: 340–344.
- MATANOVIĆ, UROŠ (1964): NBL – kdaj, kje, kako. *Medicinski razgledi* (november): 327–355.
- RIHA, RADO (2010): Arhitektura in nove ontologije. V *Projekt arhitektura. Kreativna praksa v času globalnega kapitalizma*, J. Bickert, P. Čeferin in C. Požar (ur.), 83–89. Ljubljana: Arhitekturni muzej Ljubljana.
- RIHA, RADO (2012): *Kant in drugi kopernikanski obrat v filozofiji*. Ljubljana: Založba ZRC.
- VAN TOORN, ROEMER IN OLE BOUMAN (2005): Architecture is Too Important to Leave to the Architects: A Conversation with Giancarlo De Carlo. *Volume 2005(2)*: 21–26. Dostopno tudi na: <http://volumeproject.org/architecture-is-too-important-to-leave-to-the-architects-a-conversation-with-giancarlo-de-carlo/> (28. november 2018).